

EVRENSEL İLKELER İŞİĞİNDA YEREL DEĞERLERİN ANLAMLANDIRILMASI OLANAKLI MIDIR? KANT'IN AHLÂK İLKESİNİN UYGULANMASINA DAİR ÖNERİLER

*İsmail SERİN**

Özet

İlk kez derli toplu bir biçimde Aydınlanma Çağının en önemli ve etkili filozofu İmmanuel Kant'ın dillendirdiği evrensel ahlâk yasası uyarınca insan öyle eylemelidir ki, davranışıyla insanı araç haline getirmesin. Kültürden, toplumun koşullarından, geleneklerden ve dinsel etkilerden arındırılmış bu ilkenin buyurganlığı herhangi bir koşul ya da sınır tanımamasıyla ünlüdür. Oysa insanlar, hem bireysel hem de toplumsal gerekçelerle bu formel ilkeyle kendilerini her zaman bir çekişme içinde bulurlar. Kant'ın ahlâk anlayışı açısından etik değerlerin herhangi bir kültürel, toplumsal ya da siyasal baskı ya da ilgi içerisinde anlaşılması gerekir. Bu ilke(ler) evrenseldir; ulusal ya da yerel çerçeveye sınırlı görülemezler. Oysa özellikle ulusal sınırlarla belirlenmiş topraklarda yaşayan toplumların kendi kültürlerinden geleneklerinden süzülerek gelen değerler her zaman bu evrensel ilkelerle uyum içinde değildiler. Aralarında gerilim arttığında genellikle evrensel ilkeler lehinde çözüme gidilmek istenir. Yani yerel değerler yeniden anlamlandırılır. Toplumların örgütlenmesinde rol oynayan faktörlerin pek çoğunun devredışı bırakılmasının nedeni bunların, sorunları çözmekten ziyade artırdığının apaçık olmasıdır. Söz gelişi Ortaçağ boyunca Avrupa'da yaşanmış mezhep çatışmaları, ahlâk ilkelerinin dinsel değerler tarafından tanımlanmasının önündeki en büyük engeldir. Kant'ın ahlâk felsefesinin Hıristiyanlık idealleri üzerine kurulmadığı apaçıktır. İyi'nin kökeninde günah/sevap ya da kutsal metinlerin buyurganlığı yoktur. Bunun böyle olmasının bir nedeni de ortaçağlar boyunca Avrupa'da yaşanmış olduğunu gözlemlediğimiz dinsel çatışmaların ahlâk ilkelerinin evrenselleşmesini önlemesidir. İyi ya da doğrunun belirli bir inanç sisteminin önceliklerine terk edilmesi fanatizmi azaltacağına güçlendirmiştir. Yani iyi bir Hıristiyan olmak iyi ahlâklı bir insan olmaktan önce gelmesi eleştirilmektedir. Kısacası ahlâkın temelini dinsel bir dayanak yerleştirmekense, aklı koyan bir yaklaşım söz konusudur. Dinsel çatışmalar bu tercihin yapılmasını kolaylaştırmıştır.

Bu noktada ulusal değerler çok daha büyük güçlükler doğurmaktadır; çünkü tarihin kaydettiği olaylar, homojen bir değerler bütünlüğü olmadığını düşündürmektedir. Sonuç olarak, evrensel bir ahlâk ilkesine duyulan ihtiyaç ile içinde yaşadığımız çağın gerçekleri arasındaki makasın açılması tepeden dayatma tehlikesini artırırken, makasın kapanması toplumsal ilerlemenin ve gelişmenin meşruluğuna katkıda bulunmaktadır.

Bu bildiriye evrensel ilkelerin yerel değerleri anlamlandırmasının olanaklılığı, Kant'ın ahlâk felsefesi model alınarak sorgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kant Ahlâkı, Evrensellik, Değer, Yerellik.

İlk on yılını bitirmek üzere olduğumuz yirmi birinci yüzyıl için genel bir niteleyici üzerinde fikir birliği sağlanmamış olsa da en yakıcı sorunumuzun "Nasıl yaşamalı?" sorusu olduğuna herhalde pek itiraz gelmeyecektir. Bilimin teknoloji desteğiyle yeniden örgütlediği toplumlar ve bu toplumların sunduğu

* Öğr. Gör. Dr., Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü.

olanaklarla uzayan insan yaşamı bizleri, kaçınılmaz bir biçimde kalabalıklaşan bir gezegenle karşı karşıya bıraktı. Kıt kaynakların kullanımı için verilen mücadeleler ve üretilen malların pazarlanması için harcanan çabalar dünyayı olmadığı kadar küçülttü. Geçmişte çok uzun bir zaman dilimine yayılan toplumlar arası ilişkiler artık anlık zaman dilimlerinde gerçekleşmektedir. Bu haliyle küreselleşme, bir yandan günlük yaşamları kolaylaştırmasıyla olumlu yüzünü ortaya koyarken, öte yandan atalarımızdan bize miras değerleri de -en iyimser yorumla söylenecek olursa- aşındırmaktadır.

Büyük ölçüde geleneklerin ve özellikle dinin tarif ettiği bir hayat süren insanlar artık Ortaçağlardakini andıran bir çatışma içine girme tehlikesiyle karşı karşıyadırlar. New York'taki Dünya Ticaret Merkezi'ne düzenlenmiş saldırıyı birkaç çılgın teröristin işi diye görmek konuyu küçümsemek demektir. Geri kalmış ya da kapalı toplumların çözemedikleri sorunlarının kaynağını ararlarken neden başka kültürleri ya da uygarlıkları suçlu gördükleri, üzerinde kafa yorulması gereken bir sorundur. Açıkçası akla tanınan evrensellik, söz gelişi dinlere de tanınabilecek midir? Hakikati arayan insan için, kutsal kitaplarda zaten bu hakikat yazılı mıdır? İyi ve doğrunun ne olduğunu nasıl bilebiliriz?

Kant açısından özgürlüğün yasalarıyla uğraşan ahlâk öğretisi (Kant, 1981: 1) elbette insanının mutluluğunu gözeterek daha yaşanabilir bir dünyanın koşullarını araştırır. Bu araştırma boyunca somut örnekler ya da durumlardan yola çıkarak genel ilkeye ulaşılamaz; çünkü peşinde olduğumuz ilke her durumda ve her zaman geçerli bir ilke olmalıdır. Böylelikle formel ve koşulsuz olan bir ahlâk ilkesi doğallıkla geçerliliğini bir başka şeye borçlu olmamalıdır. Özgürlüğün ve ahlâk yasasının temellendirilmesi Kant'ın bu konudaki temel eseri olan *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi* ve *Pratik Aklın Eleştirisi*'nde farklılıklar gösterse de (Ameriks, 1981: 53-54) insanlara nasıl yaşamları gerektiğini söylemektense, sürdürdükleri yaşamın hesabını verebilmelerini sağlamak daha doğru görünmektedir. Kuşkusuz bu hesap veriş akla mantığa uygun bir süreçten oluşmaktadır. Öyleyse "maksimumun aynı zamanda genel bir yasa olmasını isteyebileceğim şekilden başka türlü hiç davranmamalıyım" (Kant, 1981: 17). Bu ilkenin en önemli varsayımı insanlarda aklın ortak ve sağlam bir yargıç olmasıdır. Oysa insana özgü diğer kaynaklar bu kadar ortak ve sağlam değildir.

Türkiye koşulları gözönüne alındığında bu ahlâk anlayışının ne kadar önemli olduğu hemen anlaşılacaktır. İlk geleneksel ve/veya dinsel bir otoritenin belirleyici olmadığı ahlâk için dinlerin ötesine geçen genişlikte bir alan açılması, (Palmquist, 1992: 136) söz gelişi standart laiklik tartışmalarına olumlu bir katkıda bulunacaktır. Açıkçası, dinin ahlâkça terbiye edilmesi, dinsel etkinliklerin tarihsel/kültürel bir bağlama yerleştirilmesini kolaylaştıracağı için dinler arası çatışma yerini diyaloga bırakabilecektir. İkinci olarak insanın davranışlarına anlam katan bu ilke, modern insanın kendini herşeyden üstün tutan bencilliğinin törpülenmesine de olanak tanıyacaktır. Schmidt açısından Kant'ın ahlâk anlayışı, insan doğasının bütünüyle dışlanmadığı, insan bireyinin kendi mutluluğunu ötekilerinkiyile çatışma içine sokmadan deneyimleyebileceği

bir alandır (Schmidt, 2005: 81). Ancak, koşulsuz buyruğun evrenselliğinin altında yatan on sekizinci yüzyıla özgü boş bir insan sevgisi ise (Haezrahi, 1952: 167-168) işte o zaman insan doğasının bir kez daha araştırılması kaçınılmaz olacaktır. Zira yerel değerlerin birbirleriyle çelişen, çarpışan kargaşa doğuran güçlerinin önüne nasıl bir engel konulacağı hayati önemde bir sorundur. Söz gelişi Hıristiyanlığın insana tanıdığı biriciklik, yücelik ve diğer varlıklardan daha üstün konum, dünyanın tüm kültürlerine aynı nesnellikle taşınabilecek midir? Kant, açıkça akıl sahibi insanların istemelerinin özelliği olarak özgürlüğü varsaymaktadır (Kant, 1981: 66-67). İnsanın özgürlüğü hiçbir kültürel, toplumsal ya da dinsel ilkeye feda edilemeyecek kadar değerlidir. Öyleyse insanı çevreleyen tüm değerleri, bizzat o insan kendi özerkliği içinde deneyimleyebildiği oranda ahlâklılıktan söz edilebilecektir (Silber, 1981: 178). Doğayı ancak doğayla açıklamanın olanaklı olduğunu bizlere gösteren modern bilimin, felsefe karşılığını belki de en iyi ahlâk alanında görebiliriz. Kant'ın ahlâk anlayışına, Batı metafiziğinin açmazları ile modernizmin çıkmazları arasında sıkışıp kalmış bu görüşün, akla hiç olamayacağı kadar mükemmel bir konum tanınması nedeniyle ağır bir formalizme neden olduğunu ileri sürerek karşı çıkmak (Watson, 1986: 182), herhalde büyük kalabalıkların durumu gözetildiğinde en fazla gerçekçi bir yorum olarak kabul edilebilir. Dürtüleriyle yaşamaya, kalıplarla düşünmeye alıştırılmış insanların sayıca çokluğu aslında Kant'ın ahlâk anlayışını zayıflatmaktan ziyade haklılığını artırmaktadır.

Geçen yüzyıl iki büyük savaşa ve sayısız toplumsal altüst oluşlara sahne oldu. Herşey bir kenara, özgürlük peşinde koşan milyonların mücadelelerine tanıklık ettik. Dünyanın her yerinde değilse bile bazı bölgelerinde düşüncenin özgür olduğunda nelerin başarılabileceğini görüyoruz; ama hala dünyanın hemen hiçbir yerinde vicdan özgürlüğünden söz edemiyoruz. Oysa tekil insanın birey olabilmesinin yolu, onu vicdanıyla baş başa bırakmaktan geçiyor. Ancak o zaman kişi, ahlâklılık için meşru bir zemin bulabilecektir.

“İki şey, üzerlerine sık sık eğilip ısrarla düşünülürse, insanın ruhsal yapısını hep yeni, hep artan bir hayranlık ve korkunç saygıyla dolduruyor: üzerimdeki yıldızlı gök ve içimdeki ahlâk yasası.” (Kant, 1999: 174)

Kant'ın *Pratik Aklın Eleştirisi*'ni sonlandırırken sarfettiği bu ünlü sözleri; ahlâk felsefesinin, olan ile olması gereken arasındaki kopukluğun ne kadar köklü olduğunu göstermesinden başka, insan tekilinin yobazlık ve boş inançlardan uzak durarak ve tıpkı bir kimyacı gibi deneysel olanı akılsal olandan ayırmayı sıradan anlama yetisi üzerinde yılmadan deneyerek, ona bilimin bilgeliğe açılan dar kapısından geçiş yolunu da göstermektedir (Kant, 1999: 176). İnsana yaraşan yüce değerlerin neler olduğunu sıralayıp bunlar için nelere yapılması gerektiğini öğütleyip duran öğreticilerin değil, kapısında felsefenin bekçilik yaptığı bilimin öğretileriyle geniş kitleler doğru dürüst aydınlatılabilir.

KAYNAKÇA

Ameriks, K (1981), “Kant's Deduction of Freedom and Morality”, *Journal of the History of Philosophy*, Cilt 19, s. 53–80.

- Haezrahi, P. (1952), "The Avowed and the Unavowed Sources of Kant's Theory of Ethics", *Ethics: An International Journal of Social, Political, and Legal Philosophy*, Cilt 62, s. 157-168.
- Kant, I. (1981), *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*, (Çev. İonna Kuçuradi), Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Kant, I. (1999), *Pratik Aklın Eleştirisi*, (Çev. İonna Kuçuradi, Ülker Gökberk, Füsün Akatlı), Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara.
- Palmquist, S.R. (1992), "Does Kant Reduce Religion to Morality?", *Kant-Studien: Philosophische Zeitschrift der Kant-Gesellschaft*, Cilt 83(2), s. 129-148.
- Schmidt, C.M. (2005), "The Anthropological Dimension of Kant's Metaphysics of Morals", *Kant-Studien: Philosophische Zeitschrift der Kant-Gesellschaft*, Cilt 96, Sayı 1 s. 66-84.
- Silber, J. R. (1981), "Kant and the Mythic Roots of Morality", *Dialectica: International Journal of Philosophy of Knowledge*, Cilt 35, s. 167-193 .
- Watson, S. (1986), "Kant on Autonomy, the Ends of Humanity, and the Possibility of Morality", *Kant-Studien: Philosophische Zeitschrift der Kant-Gesellschaft*, Cilt 77, s. 165-182